

ÍRJUK ÁT AZ ANGOLT: MINEK, MIT, HOGYAN?

Szigetvári Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Angol Nyelvészeti Tanszék

Absztrakt

Azt vizsgáljuk, mi az oka annak, hogy az angol szavak hangalakjának rögzítésére a helyesíráson túl más módszereket is használunk. Ha elfogadjuk, hogy erre szükség van, számos további kérdés merül fel. El kell döntenünk, hogy a nyelv szinte végtelen számú változata közül melyiket akarjuk átírásainkban tükrözni. Döntést kell hoznunk arról is, hogy az adott változat átírására használt rendszerek közül melyiket válasszuk. Megnézzük a magyar helyesírási szokások alkalmazásának az előnyeit és hátrányait, valamint egészen rövid ízelítőt adunk a standard brit angol kiejtésének a rögzítésére javasolt, nemzetközi jeleket használó rendszerek közül hatból.

Abstract

We are searching for the reason why we need alternative methods for recording the sound shape of English words beside conventional orthography. If we accept that this is necessary, several further questions arise. We have to decide which of the almost infinite number of variants of the language we want to reflect in our transcriptions. We also have to make a decision about which of several transcriptions systems we should use. We will look at the advantages and disadvantages of using the conventions of Hungarian orthography, and will also give a very brief introduction to six of the systems using IPA symbols for recording the pronunciation of standard British English.

Szerzői bemutatás

Szigetvári Péter az ELTE docense, jelenleg az Angol Nyelvészeti Tanszék vezetője. Nyelvészettel, azon belül fonológiával foglalkozik, ilyen tárgyú kurzusokat tart. Az utóbbi időben az angol mássalhangzó-rendszer átalakulása izgatja.

Author's introduction

Péter Szigetvári is associate professor at Eötvös Loránd University, currently head of the Department of English Linguistics. He gives courses in linguistics, especially phonology. Recently he became interested in the current changes in the vowel system of English.

A nyelv hangzó alakja rengeteg változatban fejezi ki ugyanazt a tartalmat. Egy-egy beszélő ejtethet például egy magánhangzót kicsit előrébb vagy kicsit hátrébb, kicsit zártabban vagy kicsit nyíltabban, kicsit kerekítettebb ajakkal vagy kicsit kerekítetlenebbel. Ennek a változatosságnak a legnagyobb részét anyanyelvi beszélőként észre sem vesszük, hiszen a nyelv rendszere szempontjából nincsen jelentősége. Egy másik részét észre vesszük, és a beszélő származására, státuszára következtetünk belőle, de a nyelv rendszerét ez sem érinti. Amikor a nyelv hangzó alakját írásban rögzítjük, ennek a változatosságnak a nagy részét éppen ezért figyelmen kívül hagyjuk. Írásban a nyelv hangzó alakjának csak azt a részét rögzítjük, aminek nyelvi jelentősége van, sőt sokszor még annál is kevesebbet, például a hangsúlyból vagy a hanglejtésből alig valamit.

Ebben a cikkben azt járjuk körül, hogy miért nem elegendő az angol hangalakjának visszaadásához a hagyományos helyesírás, milyen nehézségek adódnak, amikor egyáltalán azt szeretnénk kiválasztani, hogy egy-egy szónak milyen kiejtését rögzítsük, és végül arra térünk ki, hogy ha nem a helyesírással, akkor hogyan tehetjük ezt meg a lehető leghatékonyabban és legpontosabban.

Minek írjunk át: a helyesírás gyengesége

A nyelv hangzó alakjának írásban való rögzítésére elsődlegesen egy erősen egységesített rendszert, az úgynevezett helyesírást használjuk. Ennek egyszerre előnye és hátránya is az egységessége. Könnyíti és gyorsítja az olvasást, ha egy szóval mindig ugyanabban az írott alakban találkozunk. Ugyanakkor nehezíti teszi a beszélő kiejtési sajátosságainak a visszaadását. Jól ismert példa, hogy a „műveletlen” beszélő szövegét az írók úgy adják vissza, hogy a „művelt” **kiejtési** formát írják le: *Hoty teccik lenni, naccsága?* Valójában ezt a mondatot pontosan így ejti a „művelt” beszélő, viszont nem így írja, ezért tűnhet úgy az olvasónak, hogy valamilyen „műveletlenséggel” van dolga. Azt, ha például a *nagysága* [a]-it a standardénál előrébb, az [á]-ját pedig hátrébb („palócosan”) ejti valaki, nem tudjuk a helyesírás adta lehetőségekkel visszaadni.

Ennél is nagyobb probléma, hogy az egységessége, pontosabban az egységesség fenntartásának igénye miatt a helyesírás nem, vagy csak nagyon lassan követi a nyelv hangzó alakjának változásait. Azt, hogy ma a *tudhatnók* azt helyett már mindenki *tudhatnánk* azt-ot mond, egyből tükrözi a helyesírás, hiszen itt nem hangtani, hanem alaktani (vagy lexikai) változásról van szó. Az viszont, hogy a *folyt* és *fojt* szavakat legtöbbször ugyanúgy ejtjük már jó ideje, vagy hogy a *be-tűz* és a *betű-z* szavakat viszont sokan nem ugyanúgy ejtjük — az utóbbiban az [ü] rövid —, még mindig nem érvényesül az írásban. Annál nagyobb az eltérés a kiejtés és a helyesírás között, minél régebben rögzült az utóbbi. Az angol esetében ez a 14. század óta lényegében változatlan, ezért gyakorlatilag ma is a középanyol kiejtésük szerint írjuk a modern angol szavakat.

Az angol helyesírás tehát sokszor egyáltalán nem tükrözi a mai kiejtést. Ha a nyelvnek az Anglia déli részén elterjedt közismert változatát vesszük alapul, akkor indokolatlan, hogy eltérő módon írjuk a *soared* 'felröppent', *sawed* 'fűrészelt' és *sword* 'kard' szavakat, hiszen a kiejtése mindháromnak pontosan ugyanúgy hangzik: [szórd]. Vannak viszont olyan angol anyanyelvűek is például az Egyesült Államokban, akiknek ez három különböző hangalakú szó: *soared* [szórd], *sawed* [szaad], *sword* [szord] (ez utóbbi szóban a *w* azonban még náluk is indokolatlan). Ugyanígy megtévesztő, hogy a [röu] 'sor' és [ráu] 'veszekedés' szavakat egyaránt *row*-nak írjuk. A *sew* 'varr', *sow* 'vet' és *so* 'így' ejtése ugyanaz, [szöu], de a [száu] 'koca' írása is *sow*, sőt a *sewer* 'szennyvízcsatorna' ejtése [szüua] (nem pedig [szöua], ahogy a *sew* alapján gondolhatnánk).

Hasonlóan az *apricot* 'sárgabarack' írásképe nem mutatja, hogy ezt a beszélő [ejprikot]-nak vagy [âprikot]-nak ejti,¹ mindkettő alakban előfordul. Az utóbbit jelölhetnénk *apricot*-nak, de ez nem szokás, hiszen a helyesírást a kiejtéstől függetlenül egységesnek akarjuk látni. Az *either* 'valamelyik' helyesírásából sem látszik, hogy a beszélők egyik része [ájda]-nak,² egy másik része [ída]-nak ejti. Ezeket az ejtészváltozatokat éppúgy nem képes a helyesírás jelölni, ahogyan a magyar helyesírás is alkalmatlan a magánhangzók kiejtési változatainak a jelölésére, amint azt fentebb a *nagysága* példáján mutattuk.

Az angol helyesírás további nehézségeket is rejt. A magánhangzók középanyol (Chaucer kora, 14. sz.) hosszú–rövid szembenállása az újangol korra (Shakespeare kora, 16. sz.) minőségi különbséggé változott: a korábbi [i]–[i] ma³ [áj]–[i]. Ezt a különbséget a helyesírás nem a magánhangzó-betűre tett mellékjellel jelöli, mint a magyar, hanem a magánhangzó utáni betűket kell megvizsgálnunk, ezek árulják el, melyik magánhangzót jelöli például egy *i* betű. A *sit* 'ül' szóban például a rövid [i]-t, a *cite* 'idéző'-ben viszont [áj]-t. A *sitting*-ben azért duplázunk a *t*-t, hogy jelöljük, az [i] rövid, a *citing*-ban pedig azért nem, hogy jelöljük, nem

1 Az [â] az [á] rövid párja, de nem [a], mert annak más a minősége is.

2 A [d] itt nem a [d]-t jelöli, de erre majd alább térünk ki részletesebben.

3 Shakespeare-nél még [éj]–[i].

rövid [i], hanem [áj] van benne.

Ha mindez nem lenne már így is eléggé bonyolult, újabb cseleket tartalmaz a helyesírás. A *hive* [hájv] 'kaptár', *five* [fájv] 'öt', *dive* [dájv] 'merül' ejtése az eddig elmondottak alapján megfelel a várakozásainknak, a *give* [giv] 'ad', *live* [liv] 'él' viszont meglepő, hiszen [gájv]-ot és [lájv]-ot várnánk. Ráadásul a [lájv] 'élő'-t is *live* alakban jegyzi a helyesírás. Ezt az összevisszaságot az okozza, hogy a *v* betű után az angolban mindenképp magánhangzó-betűnek kell állnia.⁴ Így egy szó végi [v] hangot nem jegyezhetünk le egy szó végi *v* betűvel, utána muszáj egy magánhangzó-betűt írni, jobb híján ezért odateszünk egy általában amúgy is kiejtetlen *e*-t, viszont ennek meg az a következménye, hogy nem felelünk meg a megelőző magánhangzó minőségét jelző konvencionknak. De ne gondoljuk, hogy csak a *v* sajátosságai miatt kerülhetünk ilyen helyzetbe, ugyanezt a kettősséget megtaláljuk más mássalhangzóra végződő szavakban is: pl. *stone* [sztöun] 'kő', *phone* [föun] 'telefon', de *gone* [gon] 'elmenve', *shone* [son] 'sütött (nap)'. Az első két szóban a korábbi hosszú magánhangzónak megfelelő kettőshangzót, az utóbbi kettőben viszont rövid magánhangzót találunk, pedig a helyesírás nem jelzi ezt a különbséget. És van *done* [dan] 'megcsinálva', *none* [nan] 'semennyi' is, ahol nem csak röviden ejtjük a magánhangzót, de mindezek tetejébe úgy, mintha *u* lenne. Tehát ezeket úgy ejtjük, mint a szabályosan írt *dun* [dan] 'deres' és *nun* [nan] 'apáca' szavakat.

Hosszabb szavakban ennek még komolyabb következményei lehetnek. Az *undermine* 'aláaknáz' utolsó magánhangzója hosszú (ez a mai angolban kettőshangzót jelent), ezért hangsúlyos, ezért a szó másik hangsúlya az első szótagon van: [AndörmÁjn].⁵ A szó utolsó magánhangzójának a hosszúságát a helyesírás a szokásos módon jelöli. Ugyanígy írjuk viszont a *determine* 'meghatároz' szó második részét is, pedig ennek az utolsó magánhangzója rövid, ezért a hangsúly nem ide, hanem az utolsó előtti szótagra esik, ezért a szóban nincs is több hangsúly: [ditÖmin]. Nincs mese, ha valaki mindezt nem tudja, és az *undermine* mintájára próbálja ejteni a *determine*-t is, akkor az anyanyelvi beszélőktől nem hallott, tehát hibás, az angolt idegen nyelvként tanulóknál mégis gyakran előforduló [dEtörmÁjn] alakhoz jut. De nem csak az fordul elő, hogy egy az írása alapján hosszúnak gondolt magánhangzót a valóságban röviden ejtünk, hanem a fordítottja is. Főleg két szóvégi mássalhangzó előtt lehet egy magánhangzó váratlanul hosszú: pl. *frost* [froszt] 'fagy', de *host* [höuszt] 'házigazda'; *mint* [mint] 'menta', de *pint* [pájnt] 'pint'.

Utolsó példánk a nem anyanyelveknél szintén gyakran megfigyelhető ejtés. Azt szinte mindenki tudja, hogy a *George* név egytése [dzsódzs]. Itt mindkét *e* betűt azt jelzi, hogy az előtte álló *g* nem [g], hanem [dzs]. Az ugyanígy kezdődő *Geoffrey* névben viszont nem ez a helyzet. Ebben az *eo* betűkapcsolat együtt képviseli az [e] hangot (mint például a *Leonard* [lenöd] névben, vagy a *leopard* [lepöd] 'leopárd'-ban). A *Geoffrey* megszokott ejtése tehát [dzsefrí], nem pedig [dzsofrí]. Ezt azonban a szó helyesírása nem árulja el egyértelműen.

Már ez a néhány példa is bizonyítja, hogy az angol helyesírás nem csak bonyolult, de számtalan esetben egyenesen megtévesztő. Azonos írásképeknek más-más kiejtés felelhet meg, ugyanannak a hangnak vagy hangsornak viszont számtalan írott alakja fordulhat elő, sokszor a szavak eltérő történeti háttere, sokszor más megjósolhatatlan okok miatt. Mivel az angol helyesírás megváltoztatására nincs esély, sőt valójában ennek sok káros következménye is lenne, kénytelenek vagyunk egy alternatív helyesírást használni. Ezt szinte minden angol szótárban meg is találjuk: minden szó után ott áll a „kiejtése”, valójában a kiejtésének egy következetes rendszerben való átírása, sokszor az itt is használt szögletes zárójelek között.

4 Az óangolban [v] hang csak magánhangzók között fordulhatott elő, szó elején és végén mindig [f] állt helyette.

5 A hangsúlyt azzal jelöljük, hogy a magánhangzót nagy betűvel írjuk.

Mit írjunk át: a nyelv változatossága

Utaltunk már arra, hogy az angol helyesírásnak nagy szerepe van a nyelv egységesítésében. vannak olyan beszélők, akik ugyanúgy ejtik a *soared* 'felröppent', *sawed* 'fűrészelt' és *sword* 'kard' szavakat, más angol anyanyelvűek viszont két vagy három különböző hangsort feleltetnek meg ennek a három szónak. Ha tehát a helyesírás pontosan követné a kiejtést, akkor a kétfajta anyanyelvi beszélőnek különbözőképpen kellene írnia ezeket, és sok ezer más szót is.

Az angolnak nagyon sok változata van és ezek kiejtésben — és persze sok más szempontból is — nagyon sok paraméter szerint eltérhetnek. Ha csak a viszonylag rövid és egyszerű *after* 'után' szót nézzük, különbözhet az első, hangsúlyos magánhangzójának az ejtése és a szó végén levő [r] szerint is. Dél-Angliában sokan az [aafta] kiejtést használnák, ahol az [aa] a magyar [a] hosszú változata (nem [á], mert annak más a minősége). Anglia északi részén viszont inkább szokás ezt a szót [ãfta] alakban ejteni, ahol az [ã] a magyar [á] rövid változata (nem [a], mert annak más a minősége). New Yorkban sokan ugyanígy ejtenék a szó végét, viszont a hangsúlyos magánhangzójuk egészen zárt lenne, körülbelül így: [éfta]. Az írekre jellemző kiejtésben a szó eleje az észak-angliaira hasonlít, a végén viszont ejtenék az [r]-t: [ãftör]. Kaliforniában is lenne [r], a hangsúlyos magánhangzó viszont zártabb lenne, de nem annyira, mint New Yorkban: [eeftör], ahol az [ee] a magyar [e] hosszú változata (nem [é], mert annak más a minősége).

Természetesen nem csak a különböző területeken élők követnek eltérő kiejtési szokásokat. A nyelv folyamatos változása azzal jár, hogy kor szerint is változatosságot találunk. Angliában például egy nemrégiben lezajlott változás szerint a [tj]-ből [cs], a [dj]-ből pedig [dzs] lesz.⁶ Az idősebb beszélők tehát a *duty* 'kötelesség' szót [djüütí]-nak, a fiatalabbak [dzsüütí]-nak ejtik. A változás következménye, hogy egyre több beszélő nem különbözteti meg például a *dune* 'dűne' és *June* 'június' szavakat, mindkettőt [dzsüün]-nak ejtik, egyre kevesebben élnek azok közül, akik az elsőt [djüün]-nak, és csak a másodikat ejtik [dzsüün]-nak. A fiataloké a jövő, nyilvánvaló, hogy az idősebbek változatai hamarabb eltűnnek. Azonban hiba lenne ennek öröme ugyanúgy írni a két szót, mivel az amerikaiak legtöbbször a *dune*-t [düün]-nak ejti már régebb óta. Számukra tehát a különbség továbbra is megmarad.

Talán a legkönnyebb a választás a társadalmi osztályok és az ezzel együtt járó műveltség szerinti változatok között. A *Henry* nevet például [henrí]-nek ejtik a műveltebb beszélők, a kevésbé műveltek pedig [enöréj]-nek, nem ejtve a [h]-t, felbontva a [nr] mássalhangzó-kapcsolatot, és jól hallható kettőshangzónak ejtve a szó végi magánhangzót. Az idegeneknek általános szokás a nyelv műveltek által beszélt változatát tanítani, tehát egyértelműen a [henrí] kiejtést és átírást választja minden nyelvtanár.

Láthatjuk tehát, hogy az vitathatatlan, hogy az angol szöveg kiejtésének egyértelműsítéséhez szükség van átíráásra, az korántsem egyértelmű, hogy a nyelvnek melyik változatát válasszuk átírásunk mintájául. Most nézzük, hogyan írjunk át.

Hogyan írjunk át: a jelrendszerek változatossága

Említettük, hogy a helyesírás maga volna a nyelv hangzó alakjának legkézenfekvőbb átírása, csak hogy viszonylagos változatlansága — erős konzervativizmusa — miatt erre alkalmatlan. Viszont alkalmassá tehető, ha valamilyen megállapodás szerint amit ugyanúgy ejtünk azt következetesen ugyanúgy írjuk, amit pedig különbözőképpen, azt különbözőképpen. Erre

6 Ez a változás hangsúlytalan szótagokban már korábban lezajlott: a *nature* 'természet' mindenkinek [nejcsa] vagy [nejcsör], a *soldier* 'katona' pedig [szöuldzsa] vagy [szöuldzsör]. Most viszont a hangsúlyos szótagokat is elérte a folyamat.

több megoldás létezik.

Az angol helyesírás alapján

A BBC egyik átírási rendszere, a BBC Text Spelling⁷ lényege, hogy minden hangot a rá legjellemzőbbnek tartott betűvel vagy betűkapcsolattal jelöl. A legtöbb konvenciója magyarázat nélkül is érthető, sőt sok szónak a helyesírásával megegyezik az átírása. A már említett *row* 'veszekedés' itt is [row], mivel az [áú] kettőshangzót szinte mindig *ow* vagy *ou* jelzi a helyesírásban, a *row* 'sor' viszont [roh], ez az [öü] jele. (Meg kell jegyeznünk, az [oa] jobb választás lett volna, hiszen az *oh* betűkapcsolat jóval ritkább, az *oa* pedig szinte mindig az [öü]-t jelöli, a *broad* [bród] 'széles' és az *abroad* [öbród] 'külföldön' alkotják a kivételek teljes listáját.⁸ Az is igaz, hogy az *oa* betűkapcsolat nemigen fordul elő [öü]-ként szó végén.) A *sew* 'varr', *sow* 'vet' és *so* 'így' természetesen egyaránt [soh], hiszen láttuk, ugyanúgy ejtjük őket. A *sawed* 'fűrészelt' [sawd], a *sword* 'kard' és a *soared* 'felröppent' viszont [sord], mert itt figyelemmel vagyunk arra a sok beszélőre is, akik nem ugyanúgy ejtik ezt a két szót. Ugyanakkor azt azért jelezzük, hogy a *sword* *w*-je csak helyesírási relikvia.

Mivel összesen hat magánhangzó-betűnk van (*a, e, i, o, u, y*), nem könnyű minden magánhangzónak olyan jelet találni, ami egyfelől csak neki felel meg, másfelől nyilvánvaló a betű és az általa képviselt hang között a megfelelés. Ráadásul van olyan magánhangzó az angolban (a rövid [u]), aminek tulajdonképpen nincs szabályos betűjele. Az ezt tartalmazó szavak egy részében *u*-val írjuk (pl. *put* [put] 'tesz', *butch* [bucs] 'férfias nő', *full* [ful] 'teli'), de az *u* szabályosan az [a] jele (pl. *punk* [pank] 'punk', *butter* [bata] 'vaj', *fuss* [fasz] 'hűhó'). Más szavakban (főleg *k* előtt) *oo*-val írjuk (pl. *book* [buk] 'könyv', *cook* [kuk] 'főz', *good* [gud] 'jó'), csak hogy az *oo* rendszerint az [üü] jele (pl. *cool* [küül] 'hűvös', *food* [füüd] 'étel', *shoot* [süüt] 'lő'). A BBC Text Spelling alkotója úgy döntött, hogy a rövid [u]-t [uu]-val fogja jelölni: tehát *put* [puut], *butch* [buutch], *full* [fuul] (de *punk* [punk]), *book* [buuk] (de *cool* [kool]) stb. Nem tudunk jobbat ajánlani, viszont azt sem mondhatjuk, hogy nagyon egyértelmű lenne ez a megoldás. Alighanem elkerülhetetlen, hogy ha meglátunk egy olyan átírást, mint a [puut], azonnal az átíráshoz mellékelt kulcsot keressük.

A BBC átírásának az előnye, hogy kizárólag az angol helyesírás által használt 26 betűt alkalmazza (sőt csak 24-et, mivel se a *q*, se az *x* nem jelöl semmit). Ezeket a betűket igyekszik a hagyományos helyesírásban leggyakrabban előforduló hangértékükben használni. Láttuk azonban, hogy ez néha megoldhatatlan helyzetekhez vezet. Ésszerűnek látszik tehát más jeleket is használni, de legalábbis mellékjelekkel jelölni a kiejtési különbségeket. Az amerikai Webster szótárak ezt az utat követik. Szokás az angolban hosszú és rövid magánhangzókról beszélni. Ezeket a következő táblázat mutatja:

	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
hosszú	ej	í	áj	öü	üü
rövid	ă	e	i	o	a

A „hosszú” és a „rövid” itt tulajdonképpen a középangol kiejtésnek felel meg, amit — mint már említettük — a helyesírás a mai napig tükröz. A Webster-féle átírásban tehát az [ej]-t [ā]-val, az [í]-t [ē]-vel stb. jelzik: *mate* [māt] (vagyis [mejt]) 'társ', *feet* [fēt] (vagyis [fit]) 'lábak', *live* [līv] (vagyis [lájv]) 'élő' (de *live* [liv] 'él'), *stone* [stōn] (vagyis [sztōun]) 'kő'. A „hosszú ú”-t azonban nem a várt [ū], hanem [ü] jelöli, ami ennek a magánhangzónak az előlképzettsége miatt.

⁷ http://downloads.bbc.co.uk/commissioning/site/pronunciation_unit_text_spelling_guide.pdf

⁸ Aki ismeri az angol helyesírást, az tudja, hogy a magánhangzók utáni *r* betű mindig megkavarja a kiejtést, így az *oa* utáni *r* is: az *oar* ejtése mindig [ó] vagy [ór].

felé való elmozdulását mutatja: a *blue* 'kék' mai kiejtése nem [blú], hanem [blüü], Webster-féle átírása [blü]. Nagyon sok megtévesztő írásképet egyértelműsítene, ha a hosszúságot (és esetleg még a rövideiséget) jelző mellékjeleket kitenné az angol. Korábbi példáinkat újra elővéve: *give* [giv] 'ad', *determine* [ditÖmin] 'meghatároz', *host* [höuszt] 'házigazda', *pint* [pájnt] 'pint'.

Se a BBC, se a Webster rendszerében nincs kézenfekvő megoldás a *think* 'gondol' és *this* 'ez' kezdőhangjainak a különbségére (az első zöngétlen, a második zöngés): ezt a különbséget az angol helyesírás soha nem jelzi. Ahogy várjuk, mindkét rendszer a saját logikája szerint jár el: a BBC a *think*-et [think]-nek, a *this*-t [dhis]-nek írja, a Webster az elsőbbit [thiŋk]-nek, az utóbbit [θis]-nek. Láthatjuk, a BBC csak a meglévő betűkkel dolgozhat, míg a Webster „mellékjelet” is használhat. Azonban még egy különbséget megfigyelhetünk. A [thiŋk]-ben levő [ŋ] azt jelzi, hogy itt nem [n] áll, hanem a következő [k]-hoz hasonult orrhang, [ŋ]. A BBC erre nem használhat másik jelet, csak az [n]-t, mivel a hagyományos betűkészletben nincs más.⁹ Mindenesetre a BBC-féle átírás is jelzi ezt: alapesetben [ŋg]-vel, pl. *sing* [sing] 'énekel' végén nem ejtjük a [g]-t, csak az előtte levő orrhangot, de azt úgy, mintha a [g] is ott állna utána (ennek megfelelően Webster átírása [siŋ]). Így viszont a *finger* 'ujj' átírása [fiŋgər] (Websternél [fiŋgər]), hiszen az [ŋg] csak az orrhang, a második [g] jelöli a [g]-t. A *think* ezek szerint [thiŋk] lenne, de itt egyszerűsíthető az átírás, mert [k] előtt [n] nem állhat úgysem, csak [ŋ].

A kiejtés jelölésére használhatjuk az angol helyesírási konvenciókat — végül is a megszokott helyesírás is pontosan ezt teszi. Ez olyanok számára egyértelműsíti a kiejtést, akik amúgy tisztában vannak a helyesírás sajátosságaival. Ha a célközönségünk magyar anyanyelvűekből áll, akkor felmerülhet, hogy az ő ismereteikre építünk, és a magyar helyesírás hangjelölését alkalmazzuk. Természetesen ezúttal is számtalan problémába fogunk botlani, vegyük ezeket sorra.

A magyar helyesírás alapján

A két nyelv mássalhangzó-rendszerében meglepően kevés az eltérés. Az olyan részletektől eltekinthetünk, hogy a standard magyar [t] képzési helye kicsit előrébb van, mint a standard angol [t]-é, hiszen nem a fizikai, hanem a nyelvi valóságot akarjuk leírni. Így összesen négy olyan mássalhangzó van, amit a magyar helyesírás nem tud pontosan visszaadni. Az egyik, a már említett [ŋ]. Itt az a baj, hogy a magyarban nem fordul elő ez a hang úgy, hogy ne állna utána vagy [k] vagy [g], az angolban viszont igen. A *singer* 'énekes' átírásának tehát sem a [szinga] nem jó — mert a [g]-t itt ejtenénk a magyar helyesírás szokásai alapján —, se a [szina] — mert itt az [n] nem úgy ejtenénk, mintha [g] előtt állna, pedig ez az angolban egy másik szó: *sinner* [szina] 'vétkező'. Ha [szina]-nak írjuk át, akkor pedig eltértünk a kitzűzött céltól, hogy tudniillik csak a magyarban megszokott jeleket használjuk. Valószínűleg a pontosság kedvéért mégis ezt kell tennünk. Esetleg használhatnánk egy [szinga] átírást is, de akkor is magyarázkodnunk kell.

Ugyanígy bajban leszünk a [w]-vel: [v]-vel nem helyettesíthetjük, mert az angolban ez két külön hang, pl. *worse* [wösz] 'rosszabb', *verse* [vösz] 'versszak'. A maradék két eltérő hanggal, mint láttuk, még az angol helyesírára alapozott BBC és Webster átírásnak is gondja van, de a magyar helyesírással természetesen még nehezebb a dolgunk. A *think* első hangjára nincs jelünk. A magyarban ezt [sz]-szel szokás helyettesíteni, de ez az angolban összemosza két hang különbségét: *think* 'gondol', *sink* 'süllyed'.¹⁰ Az egyetlen reményünk, hogy még

9 Arra most nem tudunk kitérni, miért is kell pontosan jelölnünk az angolban a szokásos [n] és a [k] és [g] előtt előforduló, azokhoz hasonult változata közötti különbséget.

10 Talán mindenkinek beugrik a Berlitz-reklám, amelyben a német partiörség újonca fog segélykérő üzenetet:

jobban elterjed és standarddá válik az anyanyelvi beszélők körében ennek a hangnak a [f]-vel való helyettesítése: *think* [fink] 'gondol'. Sok európai fellélegezhetne, esetleg gyorsíthatjuk a folyamatot azzal, hogy mi is így ejtjük. Ennek a hangnak a zöngés párja ugyanígy nem írható le a magyar helyesírás konvenciói szerint. A szokásos, [d]-vel való helyettesítés ismét nyelvi különbséget szüntet meg: *they* [dej] 'ők', *day* [dej] 'nap', de ugyanígy nem lenne jó, ha [z]-vel helyettesítenénk: *clothe* [klöuz] 'öltöztet', *close* [klöuz] 'csuk'. Valószínűleg itt is számíthatunk a nyelv változásának jótékony eredményére: terjed a szokás, hogy ezt a hangot szó elején [d]-vel, egyéb helyzetekben pedig [v]-vel helyettesítik az anyanyelvi beszélők. Tehát a *they* tényleg [dej], a *clothe* pedig [klöuv] lesz. Addig viszont a magyar helyesírási konvenciók alapján ezeket nem tudjuk átírni.

Az angol két fő változatának, a standard britnek és a standard amerikainak a mássalhangzó-rendszerei alig térnek el, ezért a fent leírt nehézségektől eltekintve mindkettő ugyanolyan jól leírható egy magyar betűs átírással. A magánhangzó-rendszereikben már jóval nagyobb eltérések vannak. Itt most csak a brit standardra szorítkozunk. Ebben a nyelvváltozatban vannak rövid és hosszú magánhangzók — mint a magyarban —, és vannak kettőshangzók. A hét rövid magánhangzó helyettesítése néha egyértelmű: *bed* [bed] 'ágy', *dog* [dog] 'kutya'. Más esetekben a helyettesítés fizikailag nagyobb különbséget okoz a két hang között, de még mindig nem okoz félreértést: *big* [big] 'nagy' (ez a magánhangzó inkább egy rövid [é], de arra nincs betűnk), *put* [put] (ez előrébb képzett, esetleg az [ü]-t is használhatnánk helyette, de az meg túl előlképzett volna), *but* [bat] 'de'. A *bad* 'rossz' magánhangzóját [e]-vel szokás helyettesíteni, de azonnal látjuk, hogy ezzel egybemoszuk a *bad* és a *bed* közötti különbséget. Ha a mai brit angolt vesszük alapul, akkor valóban pontosabb, ha a *bad*-ot rövid („palócos”) [á]-val írjuk át, csak hogy erre a magyarban megint nincs betű, egy új jelet kell bevezetnünk: [båd]. A teljesen jellegtelen, csak hangsúlytalan szótagokban előforduló, svának nevezett magánhangzó jelölése sem egyszerű, hiszen a magyarra nem annyira jellemző az ilyen magánhangzó. Erre két jelet is használhatunk, némiképp engedve a fizikai valóságnak. A szó végi svák ugyanis jóval nyíltabban ejtődnek, mint a többiek, ezért az előbbiekre használhatjuk az [a], az utóbbiakra az [ö] betűt. Így tehát *agenda* [ödzsEnda] 'napirend' átírásában a szó eleji és a szó végi magánhangzót másképp írjuk át, megfelelően a kiejtés fizikai jellemzőinek, miközben az angol szótárakban itt ugyanazt a jelet, a svát használjuk. A Webster például így írja át ugyanezt: [ə'jendə].

A hosszú magánhangzókkal ugyanaz a helyzet, mint a rövidekkel: van, amelyik pontosan megfeleltethető egy magyar hangnak (és ezért betűnek), van, amelyik nem. Az angolban két „hosszú [ó]” van. Az egyikről, amit a Webster [ō]-nak ír át (pl. *stone* [stōn] 'kő'), már volt szó, de ez a standard brit kiejtésben kettőshangzó, ezért majd csak később foglalkozunk vele. A másik tényleg egyszerű hosszú magánhangzó és szinte pont olyan, mint a standard magyar hosszú [ó], ezért adódik, hogy ezt így is írjuk át: *soared* 'felreppent', *sawed* 'fűrészelt', *sword* 'kard', átírva mind [szód]. A magyar [é] is jól azonosítható az angol *beard* [béd] 'szakáll', *hero* [hérou] 'hős' magánhangzójával. Ettől azonban különbözik a *vary* 'változtat', *air* 'levegő' hangsúlyos magánhangzója, ez a magyar [e]-nek felel meg, csak hogy hosszú, amire nincs a magyar helyesírásban bevett jel. Használhatjuk vagy az [ee] vagy az [ē] jelet rá, az első veszélye, hogy külön magánhangzónak hiszi az olvasó, a másodikat pedig magyarázni kell: *air* [ē] 'levegő'. Sajnos azonban az [é]-t már korábban lefoglaltuk. Hasonló helyzetben vagyunk a *start* 'kezd', *palm* 'tenyér' magánhangzójával: ez a magyar [a] hosszú párja, tehát ismét nincs rá bevett jelünk, vagy [aa]-val, vagy [ā]-val jelölhetnénk. Mivel ezt a magánhangzót anyanyelvi beszélők is ejtik előlképzettebben, megtehetjük azt is, hogy őket

„Mayday, mayday, we are sinking...”, mire a válasza: „What are you sinking about?”
<https://www.youtube.com/watch?v=0MUsvCYhERY>

követve az [á]-t használjuk, hiszen az [é]~[ē] párral ellentétben itt nincs szembenállás [á] és [ā] között. Tehát *start* [sztát] ’kezd’, *palm* [pám] ’tenyér’. Az utolsó hosszú magánhangzó a svá hosszú párja, amit jobb híján [ó]-vel adhatunk vissza: *nurse* [nősz] ’nővérke’, *first* [fősz] ’első’, *merge* [mődzs] ’összeolvad’. Mentségül itt is az szolgál, hogy vannak Angliában anyanyelvi beszélők (igaz, főleg északon), akik kifejezetten erős ajakkerekítéssel ejtik ezt a hangot, angol fülnek tehát nem annyira szokatlan.

Említettük, hogy az angolban az egyszerű rövid és hosszú magánhangzók mellett vannak kettőshangzók is. Az angol helyesírás — és nyomában a BBC és a Webster-féle átírás is — ezeket sokszor egy magánhangzóbetűvel írja, mivel korábbi hosszú magánhangzókból alakultak ki. Ha az angol helyesírási hagyománytól elszakadunk (mert például a magyart használjuk), akkor kézenfekvőbb megoldás ezeket kettő, a kettőshangzó elejét és végét jelző betűvel írni. A kettőshangzók kétfelé siklanak el: az egyik részük [j]-ben végződik, a másik a már emlegetett átírási nehézséget okozó [w]-ben. Itt azonban ezt nyugodtan írhatjuk [u]-nak is, a magyar helyesírási szokások alapján eljáró olvasó a szándékaink szerint fogja érteni. A másik előnye a kettőshangzók átírásának, hogy gyakorlatilag mindegy, hogy az első elemük hosszú vagy rövid magánhangzó, ezért pontosabban ki tudjuk fejezni pl. az [aj] és az [áu] kiindulópontjai közötti minőségi különbséget.

A következő táblázat az itt ajánlott magyarbetűs átírás jeleit tartalmazza. Ebben a rendszerben két magyarázatra szoruló jel van, az [â] és a [ē]. Ha ezeket rövid [á]-nak és hosszú [e]-nek, a többi jelet pedig a magyar kiejtési szabályok szerint ejtjük, akkor a mai brit angolt viszonylag tűrhetően imitáló kiejtést kapunk eredményül.¹¹

rövid	hosszú	kettőshangzó
<i>big</i> [big]	<i>beard</i> [béd]	<i>peace</i> [pijsz]
<i>bed</i> [bed]	<i>air</i> [ē]	<i>face</i> [fejsz]
<i>bad</i> [bâd]	<i>start</i> [sztát]	<i>life</i> [lajf]
<i>but</i> [bat]	<i>nurse</i> [nősz]	<i>boy</i> [boj]
<i>dog</i> [dog]	<i>sword</i> [szód]	<i>mouse</i> [máusz]
<i>put</i> [put]		<i>stone</i> [sztöun]
<i>agenda</i> [ödzsEnda]		<i>blue</i> [blüu]

A nemzetközi fonetikai ábécé jeleivel

A magyarbetűs átírás előnye — hogy tudniillik magyar anyanyelvűekkel gyorsan, hatékonyan használható — egyben komoly hátránya is, hiszen mindenki másnak először a magyar helyesírási szokásokkal kell a használatához megismerkednie. Az angol nyelvitanító-ipar fogyasztói azonban nem csak magyarok, még Magyarországon is változatos anyanyelvi háttérű emberek tanulnak angolul.

A megoldás már több mint száz éve adott: az átírás eszperantója, a nemzetközi fonetikai ábécé (korábban a francia APhI, ma inkább az angol IPA betűszóval rövidítjük) jelei elvileg anyanyelvtől függetlenül mindenkinek ugyanazokat a hangokat jelentik. Viszont, hogy melyik mit, azt meg kell tanulni. De ne gondoljuk, hogy elég ismerni az IPA jeleket ahhoz, hogy olvasni tudjuk az angol szavak IPA átírásait. Azért az, hogy egy magánhangzónak a hosszú vagy rövid változatát ejtjük, mindig egyértelműen kiderült.

A következő táblázatban két angol szó, a *city* ’város’ és az *easy* ’könnyű’ átírását adjuk különböző brit hagyományú rendszerekben, amelyek mindegyike az IPA jeleit használja.

¹¹ Ezt a kiejtést is adja a CUBE online kiejtési szótár (<http://seas3.elte.hu/cube>).

	Sweet	Jones	Windsor Lewis	Gimson	Wells	Lindsey
<i>city</i>	siti	'siti	'sɪtɪ	'sɪtɪ	'sɪtɪ	'sɪtɪj
<i>easy</i>	ijzi	'i:zi	'izi	'i:zi	'i:zi	'ɪzɪj

Láthatjuk, hogy kevés az átfedés a hat rendszer között: a *city*-t korábban Sweet és Jones, a későbbiekben Windsor Lewis és Gimson, az *easy*-t pedig Jones és Wells írja át ugyanúgy, de még ez utóbbit sem ugyanazért. A különbségeknek csak egy részéért felelős az, hogy mint minden nyelv, az angol is folyamatosan változik, a legkorábbi Sweet a 19. század végi, a legfrissebb Lindsey a 21. század eleji kiejtést „kottázza”. A változásra különösen a magánhangzók hajlamosak. Figyeljük meg, hogy mindkét szó végén ugyanúgy írják a szerzők az [i]-t. Ezen belül Sweet és Jones [i]-je és Windsor Lewis valamint Gimson [ɪ]-je, ugyanazt is jelenti, egy rövid, minőségében a magyar [é]-re hasonlító magánhangzót, mégsem ugyanazt a jelet használják. Eközben Joneshoz hasonlóan Wells is az [i] jelet használja, nála viszont ez mást jelent: azt, hogy a beszélők egy része itt a rövid [é]-t ejti, egy másik része viszont egy nagyon szűk kettőshangzót, amit magyarosan [ij]-nek írhatunk át. Lindsey már csak ez utóbbi kiejtést írja át, a szó végén rövid [é]-t ejtő beszélők megöregedtek, meghaltak, a nyelv megváltozott. Lindseynél az *easy* két magánhangzója ugyanaz, a *city*-é nem, Wellsnél a szó végi magánhangzó mindkét szóban különbözik a szó első, hangsúlyos magánhangzójától, a többieknél pedig a *city* két magánhangzója ugyanaz, az *easy*-é nem. A szó eleji, hangsúlyos magánhangzókat nézve azt látjuk, hogy a különbségüket Jones rövid–hosszú szembenállásnak elemzi ([i]–[i:]), Windsor Lewis viszont ugyanezt a különbséget egy „laza” (erre mondtuk, hogy rövid [é]-szerű) és egy „feszés” (ez a szokásos magyar [i]) magánhangzó szembenállásának ([ɪ]–[i]). Gimson — és nyomban Wells — pedig azt sugallja az átírásával, hogy itt a magánhangzók között két különbség van, a rövid laza, a hosszú feszes.¹² Lindsey átírása ezzel szemben azt állítja, hogy a hosszú vagy feszes magánhangzó valójában egy kettőshangzó, [ij]. A meglepő az, hogy ugyanezt a nézetet már a 19. századi kiejtést leíró Sweet is vallja. Vajon melyiküknek van igaza? Az átírásával Jones amellet teszi le a garast, hogy a két magánhangzó minősége a rövidségéből, vagy hosszúságából következik: ha rövid, akkor laza, ha hosszú, akkor feszes. Windsor Lewis, épp fordítva, azt mondja: ha laza, akkor rövid, ha feszes, akkor hosszú. A helyzetet még tovább bonyolítja, hogy az angol magánhangzók hosszát erősen befolyásolja az is, hogy a rájuk következő mássalhangzó „zöngés” vagy „zöngétlen” (de valójában a „zöngésnek” nevezett mássalhangzók sem igazán zöngések ebben a helyzetben), mindennek részletezésétől azonban már megkíméljük az olvasót.

Azt, hogy a „hosszú” [i], különösen ha szó végén áll, kettőshangzó, azaz az ejtése közben változik a minősége, zárul a nyelv és a szájpadrólás közötti rés, Jones (1918) és Gimson (1962) is tudta. Ők mégis hosszú magánhangzónak elemezték — szakítva a korábbi sweeti hagyománnyal —, mert mássalhangzó előtt így is lehet ejteni. Viszont ha a mai brit angolban megvizsgáljuk, hol fordulhatnak elő kettőshangzók, illetve hosszú magánhangzók, azt találjuk, hogy a kettőshangzók állhatnak egy másik magánhangzó előtt, a hosszú magánhangzók viszont egyáltalán nem. A jonesi, gimsoni [i:] (és az [u:] is) viszont állhat magánhangzó előtt (pl. *neon* [ni:ɒn] ’neon’, *fuel* [fju:əl] ’üzemanyag’), ezért Sweetnek és Lindseynek kell igazat adnunk: ezek valójában kettőshangzónak elemzendő magánhangzók.

Tehát

Megállapítjuk, hogy az átírásra szükség van: az angol helyesírás archaikus volta miatt

¹² Ez egyébként általában jellemző a nyelvekre, így a magyarra is: az [ó] és az [ö] például jóval feszesebb, mint az [o] és az [ö].

nagyon sok következetlenséget tartalmaz. A nyelvtanuló viszont inkább a szemének, mint a fülének hisz, amikor azt kell eldöntenie, két szó, vagy két hang ugyanaz-e, vagy különböznek. Az már nehezebb kérdés, hogy mit, a nyelvnek melyik változatát írjuk át. Léteznek ugyan olyan bevett változatok, amiket külföldieknek szokás tanítani, de az már nem egyértelmű, hogy az idősebbek változatát tanítsuk-e — ez a szokás —, vagy a fiatalabbakét — ez volna ésszerűbb, hiszen a tanulók többsége maga is fiatal. Végül azon tanakodtunk, hogy írhatunk-e át magyarosan, a magyar helyesírási szokások segítségével közelítve az angol kiejtést. Ez lehetségesnek látszik, alig találtunk olyan hangot, amire ne akadna megfelelő, azaz azt jól közelítő jel. Mégis sokan ódzkodnak tőle, talán mert provinciálisnak tartják, hiszen csak magyar anyanyelvűekkel működik. Az mindenesetre előnye, hogy jól mutatja a két nyelv hangkészlete közötti különbségeket: ott fogunk szokatlan jeleket használni ([w], [ŋ], [ɑ̃], [ē]), ahol nincs jó magyar megfelelő. Ha valakit még ez sem győz meg, az az IPA átírást választja. Csakhogy még itt is újabb döntésekre kényszerül: csak a brit angolra legalább hat átírási rendszer akad a piacon. Igaz, ezek között a Gimson és Wells-féle rendszernek, talán igazságtalanul, nyomasztó az elterjedtsége, a nyelv változása miatt azonban előbb-utóbb ez is kimegy a divatból, ennek jelei már szótárakban láthatóak...

Hivatkozások

Jones, Daniel. (1918): *An Outline of English Phonetics*. W. Heffer and Sons, Cambridge.

Gimson, A. C. (1962): *An Introduction to the Pronunciation of English*. Edward Arnold, London.